

SÖYLEM VE İLETİŞİM

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

İLETİŞİM KURAMLARI

Prof. Dr. Çiler DURSUN

İÇİNDEKİLER

- Söylem: Tanımı ve Gelişimi
- Söylem Çözümlemesi
 - Eleştirel Söylem Çözümlemesi
 - Yapısalcılık Sonrası Söylem Çözümlemesi
- Söylem ve İletişim İlişkisi
- İletişim Çalışmalarında Söylemin Güncel Yeri

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
 - Söylem kavramını tanımlayıp, açıklayabilecek
 - Söylemin dil ile bağlantılı materyal yönünü kavrayabilecek
 - Söylem ve iletişim arasındaki bağlantıyı kurabilecek
 - Söylem alanındaki teorileri değerlendirebilecek
 - Söylem ve güç/iktidar ile egemenlik arasındaki diyalektiği çözümleyebilecek
 - Söylem ve kimlik arasında ilişki kurabilecek
 - Söyleme ilişkin farklı görüşlerin iletişim alanında yol açtığı dönüşümü değerlendirebileceksiniz.

ÜNİTE
10

GİRİŞ

İster açıklayıcılık gücünü kabul ederek olumlu yaklaşsın, isterse olumsuz yaklaşsın söylem kavramı, günümüz sosyal, siyasal çözümlemelerinin anahtar kavramlarından biridir.

Türkiye'deki siyasal ideoloji çözümlemelerinde, iletişim kuramları ve medya çalışmaları alanında, Batı'daki gelişme çizgisi az çok izlenerek, söylem kavramı yer bulabilmiş ve yine 2000'lerden itibaren yerleşiklik kazanmıştır.

Söylem, son çeyrek yüzyılda, toplumsal kuramda ve siyasal analizde olduğu kadar iletişim ve medya çalışmaları alanında da öne çıkan bir kavram hâline geldi. Toplumsal ve siyasal ilişkiler alanında olup bitenleri anlaşılır kılmak açısından, söylem kavramına yoğun biçimde başvurulmaktadır. Kimi yaklaşımlarda söylem, toplumsal çelişkilerin kavranabilirliğini arttıran işe yarar bir nosyon olarak görülerek olumlanmaktadır. Buna karşılık özellikle üretim ilişkileri düzeyinin belirleyiciliğini vurgulayan yaklaşımlarda ise, tam aksine, toplumsal- siyasal çelişkilerin kavranabilirliğini zorlaştıran bir kavram gibi görülmektedir.

Batı düşüncesinde geliştirilen gerek anaakım gerekse eleştirel iletişim kuramlarının, büyük ölçüde siyasal toplumsal kuramla etkileşimleri boyunca şekillendikleri göz önüne alınırsa, söylem kavramının iletişim ve medya çalışmalarında da merkezi bir yer elde etmesi kaçınılmazdır. *Söylemin iletişim ile bağlantısı, 1960'lardaki dil ve ideoloji, yapı ve fail arasındaki ilişkilere dair yürütülen tartışmalarla görünür olmaya başlamıştır.* 1970'lerde, özellikle ideoloji kavramıyla bir arada, ancak neredeyse ideolojinin olumsuz kullanımlarının yarattığı tahribatı telafi etmek üzere kullanılan söylem, 1980'lerde artık tek başına çözümleyici gücü olan bir analitik araç hâline gelmiştir. 1990'lar, Batı toplumsal kuramında, siyasal ideoloji çözümlemelerinde söylemin ve söylem çözümlemesinin, yerinde bir tabirle, moda hâline geldiği dönem sayılabilir. 2000'lerde ise söylem çözümlemesi, sadece akademik entelektüel siyasal-toplumsal çözümlemelerin değil, günlük dil kullanımına dâhil olarak, sıradan insanların da içinde yaşadıkları topluma yönelik değerlendirmelerini ifade etmelerine yardımcı olmaktadır.

Bu ünite, söylem kavramının çeşitli tanımları üzerinde durularak neyi ifade ettiği incelenmekte; söylem kavramının güçlenmesinde payı olan kuramsal ve pratik gelişmelere değinilmektedir. İletişim süreçleri ile söylem arasında ilişki kurularak, söylem yaklaşımlarının medya çalışmaları alanına kattıkları üzerinde durulmaktadır. Ünite, iletişim alanında geçerli olan söylem yaklaşımına ilişkin çeşitli eleştirilere işaret ederek tamamlanmaktadır.

SÖYLEM: TANIMI VE GELİŞİMİ

Siyasal analizde söylem kuramının öne çıkmasında iki önemli gelişmenin etkisi olduğu kabul edilir (Torfing, 1999): İlki, Batı Avrupa başta olmak üzere dünya çapında yaygın biçimde gerçekleşen 1968 öğrenci ayaklanmalarıdır; ikincisi ise refah devleti kapitalizminin bunalımının derinleşmesidir. Refah devletinin savaş sonrası artan üretim, sınıf dayanışması ve devletçe uygulanan sosyal politikalarda görünür olan mirası, 1970'lerdeki petrol kriziyle ivme kazanan kapitalist bunalımın belirginleşmesi nedeniyle zayıflamaya başlamıştır. Feminist, çevreci, savaş karşıtı yeni toplumsal hareketler, emekçi sınıfların toplumsal dönüşümdeki ayrıcalıklı rolünün sorgulanmasına yol açmıştır. Marksizmin dayandığı siyasal ve kuramsal şemalar, özellikle Antonio Gramsci'nin tarihselci ve Louis Althusser'in yapısalci Marksizminin 1970'lerde yarattığı etkiyle alt üst olmaya başlamıştı. Üretim ilişkileri düzeyi olarak alt yapının, toplumsal siyasal ilişkiler düzeyi olan üst yapıyı belirlediği görüşü, oldukça güçlü kuramsal darbeler almıştır. Althusser'in görüşleri etkisiyle toplumsal çelişkilerin her seferinde alt yapı tarafından belirlenmediği, üst yapısal düzeyden de alt yapıya yönelik olarak bir belirlenimin olabileceği tezi, yani çelişkinin üstbelirlenimi tezi, siyasal mücadelelerin anlamı ve yönüyle ilgili

tartışmaları ateşlemiştir. Buna bir de 20. yüzyılın başında Gramsci'nin geliştirdiği ve hâkim sınıfların hegemonya kazanma mücadelesi ile ilgili görüşleri eklenmiştir.

Bu yön, toplumsal ilişkiler alanında üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinden gevşek belirlenime, neden-sonuç ilişkileri anlayışından nedensellik ve rastlantısallığın karmaşık birlikteliğine doğru yeni boyutlar kazanmıştır. 1960'ların sonu ve 1970'lerdeki tarihsel mücadeleler ve dönüşümler eşliğinde gerçekleşen kuramsal dönüşümlerle esasında, sınıf dâhil olmak üzere toplumsal kimliklerin kuruluşunda yeni bir paradigmaya yer açılmıştır. Bu paradigma insanın içinde yer aldığı toplumsal alanda var olan çeşitli öğeler arası ilişkilerin çelişkili niteliğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda sınıf da dâhil olmak üzere toplumsal kimliklerin önceden verili olmayıp, belirli bir dil içerisinde inşa edildiğini öne çıkaran bu paradigma, söylem kavramı merkezinde şekillenmektedir.

Demek ki söylem, Batı Marksizmi içerisinde kök salmış eleştirel çözümleyici düşünümün ve uygulamaların edindiği yeni yörünge çerçevesinde gelişen bir kavramdır. Bu yörünge, kapitalist toplumsal ilişkilerin nasıl kurulduğu ve korunduğuyla ilgili olarak sadece veya esasen ekonomik ilişkiler düzeyinin değil; kültürel, ideolojik ve politik üst yapının işleyişinin rolünün vurgulanmasıyla gelişmiştir. Sanayi sonrası toplum da denilen güncel kapitalist toplumlarda sınıf mücadelesinin yanı sıra ırk, cinsiyet, etniklik, din vb. ayrımlar üzerinden kurulan ve sürdürülen hâkimiyet yapılarının mekanizmalarını anlama ve dönüştürme amacıyla, ideoloji kavramının yanı sıra söylem, iktidar/güç, hegemonya, eklemlenme gibi kavramlar geliştirilmiştir. Bu yönelimlerde, ideoloji kavramının aşırı genişlemiş ve kötüleyici kullanımını aşmak üzere "söylem" kavramını kullanma niyeti fark edilmektedir. Söylem kavramı özellikle yapısalcılık sonrası yaklaşımlarda ideoloji kavramı yerine toplumsal alandaki güç ilişkilerini anlamaya yönelik daha güçlü bir analitik araç olarak gelişmiştir; ya da yapısalcı yönelimleri olan yaklaşımlar çerçevesinde ideoloji kavramını destekleyecek ve somutlayacak bir kavram olarak devreye girmiştir. *Amaç ne olursa olsun söylem kavramı, güncel politik, toplumsal alanda insanların verili güç ilişkilerine hem dahil olma hem de değiştirme süreçlerinin dinamiklerini kavramaya elveren güçlü bir kavram olarak toplumsal bilimlerde -dolayısıyla iletişim alanında da- yerini almıştır.*

Günümüzde söylem, pek çok şeyi ifade etmek için devreye sokulmaktadır. Her şeyden önce söylem, belirli bir dil anlayışına dayalı olarak gelişmiştir. Bu dil anlayışı, bir yönüyle Saussure'cüdür yani yapısalcıdır; bir başka yönüyle ise Saussure'ün dil kuramının eleştirisi üzerinde temellenmiştir ve yapısalcılık sonrasıdır. Saussure'cü yönüne bakıldığında dil, bizim dışımızda bir yerde bulunan gerçekliğin içkin anlamını yansıtan bir araç değildir; anlamlar ve dolayısıyla da gerçeklik de dil içinde üretilir. İkincisi, tek tek göstergelerin de kendilerine özgü içkin anlamları yoktur; ancak göstergeler anlamlarını bir göstergesellik zinciri içindeki konumlarından ve diğer göstergelerle aralarındaki farktan elde ederler. Öte yandan bu dil anlayışının Saussure karşıtı olan yanının en önemli özelliği, dili soyut bir sistem olarak ele almamasıdır. *Denilebilir ki yapısalcı dilbilimi eleştirerek de olsa onunla güçlü bağlara sahip olan ve söylemin süreklilik gösteren kalıcı yönüne odaklı söylem anlayışı ile, söylemin tarihselliğini ve değişebilirliğinin koşullarını öne çıkaran söylem anlayışları olmak üzere söyleme yönelik iki temel yaklaşım söz konusudur* (Laclau, 1993). Bunlardan ilki, daha çok dilin gramer yapısının sağladığı kalıcılıkla bağlantılı olarak söyleme odaklanır, ikincisi ise söz söylemenin oluşturucu ve dönüştürücü gücüyle bağlantılı olarak söyleme odaklanır. Yine yapısalcılık,

1970'lerden itibaren güncel kapitalist yaşamın anlam üretimiyle ilgili bütün düzeyleri, sınıf savaşımının nasıl yürütüldüğünün gözlenebileceği alanlar olarak dikkat çekmeye başlamıştır.

Saussure etkisindeki yapısalcılık, dilin değişmez ve katı işleyişi olan gramerin gücünü vurgularken; yapısalcılık sonrası eleştiriler, dilin konuşmaya dayalı olan üretken ve değişime açık yanını öne çıkararak, anlamların tarihsel olarak değişebilirliğini ve çok anlamlılığını vurgulamaktadır.

Söylem

yaklaşımlarındaki özne/insan, kendisi de üretkenlik hareketiyle üretilen bir faildir, etkindir, kurucudur. Toplumsal gerçekliği hem inşa eden hem de gerçeklik tarafından inşa edilendir özne. Bu süreçte özne, çelişkili de olsa benlik bütünlüğünü sağlamaya çalışan, tutarlılık arayışı içindeki bir kimlik olarak kendisini oluşturmaya çabalar.

İnşacı yaklaşıma göre hakikat özneye dışsal olamaz; öznenin kendi dışındaki nesne ve/veya özneyle belirli bir bağlamda dil pratikleri aracılığıyla kurduğu bağlantı sürecinde inşa edilen bir şeydir. Gerçeklik, her şeyden önce bir bilgi türüdür ve inşası ise tek tek bireylerin işi değil, daima toplumsal failer çoğulluğunun işidir.

kendi üretim ve kullanımının tarihsel toplumsal koşullarından yalıtılmış bir dil kavrayışını göz önüne alırken; yapısalcılık sonrası eleştirilerde dil, toplumsal dünya içinde ve toplumsal iktidarın da kurulduğu bir alandır. Demek ki söylem, hem yapısalcı ve hem yapısalcılık sonrası dil yaklaşımları ile bağlantılı bir kavramdır. Bununla birlikte söylemin dinamik bir mücadele alanı, özne biçimlerini şekillendiren bir süreç ve maddi bir pratik olarak kavranmasını sağladığı için, yapısalcılık sonrası yaklaşımlar özellikle politik çözümlemeyle bağlantılı söylem kuramında daha güçlü bir etkiye sahiptir.

Söylem, toplumsal bilimlerde dilin işleyişine yönelik odaklanmayı ifade eden “dile dönüş” eğilimlerinin güçlenmesiyle olduğu kadar, özneye ilişkin yaklaşımlardaki farklılaşmayla da bağlantılıdır. Çünkü dilin işleyişi, öznenin hem üreten hem de üretilen soyut bir kategori olarak hesaba katılmasını gerektirir. Yani dili kullanan insanın, ifadelendirici etkinlikleri boyunca hem toplumu ürettiği hem de toplum tarafından üretildiği göz önüne alınmaktadır. Böylelikle özne kategorisinin içini somut olarak dolduran insan, bütünüyle dilin içerisinden düşüncesini yansıtan, dilin ürettiği anlamları taşıyan, dile tabi, dilsel işleyişin bir sonucu olarak beliren edilgin bir fail olmaktan çıkmıştır. Aslında özne, dil ve anlam üretici bütün etkinlikleri boyunca insanın kendini tutarlı ve bütünlüklü bir kimlik olarak ortaya koyabilme uğraşlarının bir toplamıdır. Söylem, öznenin bu yöndeki çabasının hem ortamı hem de sonucudur.

Söylem, gerçeklik (reality) ve hakikat (truth) üzerine 1970'lere kadar hâkim olan yaklaşımlardan belirli ölçüde farklılaşan bir kavram ve yaklaşımı ifade etmektedir. Özne dışında nesnel bir hâkikatın var olduğunu savlayan yaklaşımlar karşısında, 1970'lerden itibaren inşacı (constructivist) görüşlerin etkisiyle yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Gerçeklik, ancak toplumsal olarak üretilen bir dışsallıktır. Toplumsal gerçekliğin üretimi, insanların onu oluşturan öğelere dair düşünceleri, konuşmaları, uzlaşımları, onu kavramaya yönelik geliştirdikleri kavramlar ve açıklamalarla gerçekleşir. Bu süreçte toplumsal gelişmeler, olgular ve olaylar, insanlar tarafından öncelikle fark edilir, açıklanabilir ve sınıflandırılabilir olmalıdır. Yeryüzünde olup bitenlere ilişkin insanların ortaklaşa gerçekleştirdiği bütün etkinlikler, toplumsal gerçekliği meydana getirir ve dil de bu meydana getirme sürecinde kurucu ve merkezidir. İnşacı görüş, dünyanın fiziksel bir gerçekliğe sahip olmadığından ziyade, bu fiziksel gerçekliğin, herhangi bir ayrıcalığının olmadığını iddia eder. Çünkü toplumsal gerçeklik alanı, insanların bilincine, bilişsel durumuna, iç dünyasına güçlü bağlarla geçmiştir. Bu bağlar, her şeyden önce dil kullanımıyla gerçekleşir. Dil aracılığıyla insanlar, içine doğdukları verili dünyada çeşitli durumlara ilişkin ürettikleri anlamlarla toplumsal gerçekliği meydana getirirken, aynı zamanda kendilerini de bu gerçekliğin bir parçası kılarlar. Yani kişinin bilinci de gerçeklik de dilin kökeni değildir; dilin anlam üretiminin ürünüdür. Böylelikle inşacı yaklaşımla birlikte gerçekliğin “yansıtılması/çarpıtılması” sorununun yerini, önce gerçekliğin “temsili edilmesi”, ardından da gerçekliğin “inşası ve anlamlandırılması” sorunu almaya başlamıştır. Temsil edilebilir bir gerçeklik anlayışı bile bir dereceye kadar dışsal toplumsal gerçekliğin varlığını alıkoymaktadır.

Söylem kavramının etimolojik kökenine bakıldığında etkinlik düşüncesini içerdiği görülür. Bu terim, Fransızca *discours* teriminden gelir ve anlamı konuşma, sunum, sohbet vb.dir. Terim daha sonra Latince *discursus*'a dönüşür ki anlamı hareketlilik, akıştır. Öyleyse söylemin anlamı ikili bir biçimde karşımıza çıkar: Söylem, hem anlamların üretildiği etkileşimli süreçlerdir hem de bu süreçlerin sonucu ve ürünü olarak ortaya çıkan şeydir. Terimin bu ikili yönü, söyleme ilişkin tanımlarda da fark edilir. “Söylem nedir?” sorusuna yanıt

Söylem, hem anlamların üretildiği etkileşimli süreçlerdir hem de bu süreçlerin sonucu ve ürünü olarak ortaya çıkan şeydir.

aranırken, birbiriyle bağlantılı ancak vurguları farklı çeşitli tanımlarla karşılaşılır:

- Bir söylem, -temsil yoluyla- bir konu hakkındaki belirli bir bilgi üzerine konuşabilmek için bir dil sağlayan ifadeler topluluğudur. Söylem, konuyu belirli bir tarzda inşa etmeyi olanaklı kılar; o konunun başka türlü inşa edilebilme tarzlarını da sınırlandırır (Hall, 1992).
- Söylem, tek bir ifade değildir; Michel Foucault'nun ifadesiyle "söylemsel formasyon" inşa eden birden çok ifadedir (Lehtonen, 2000).
- Hegemonya ve söylem, hegemonik pratiklerin şekillendirdiği ve yeniden şekillendirdiği söylemin kendisinin de dönüp dolaşıp hegemonik eklemlenmelerin olanaklılık koşullarını sağladığı bir karşılıklı koşullanmışlık içindedirler (Torfin, 1999).
- Söylem, Foucaultcu anlamıyla, kendi tarihine ve varoluş koşullarına sahip bir şebeke içine yerleşmiş olan neyin nasıl söylendiğini anlama olanağı veren bir kavramdır (Barret, 1991).
- Söylem, hakkında konuştuğu nesneleri ve hakikatleri de sistematik olarak biçimlendiren göstergeleri düzenleme pratikleridir.
- Söylem, toplumsal pratiğin, söylemsel pratiğin (metin üretimi, dağıtımı ve tüketiminin) ve metnin bir bileşimidir; yapılar tarafından biçimlendirilir ve yapıların biçimlendirilip dönüşmesine de katkıda bulunur (Fairclough, 2003)
- Söylemler, güç ilişkileri alanında işleyen taktik ögeler ya da bloklardır; aynı strateji içinde farklı söylemler bulunabilir (Foucault, 1981).
- Söylem, ancak hakikat iddiası üreterek var olan bir anlam pratiğidir.
- Söylem, toplumsal olarak konumlanmış bir süreç olarak dil kullanımına gönderme yapar.
- Söylem, göstergeler arası fark ilişkilerinden oluşan ve nesneleri düzenli olarak biçimlendiren bir pratiktir.

Görüldüğü gibi söylem dışı gerçeklik alanının varlığını alıkoyan ve ona ayrıcalık tanıyan daha materyalist söylem yaklaşımları ile söylem dışı gerçekliğe hiçbir ayrıcalık vermeyen ve bu gerçekliği bilimsel düzeyde gören idealist denilebilecek söylem yaklaşımları ayrımı yapılabilir. Arka planda bu ayrım olmak üzere, çeşitli söylem tanımları vardır; vurguda bulundukları yönler farklıdır. Bununla birlikte gerek yapısalcı gerekse yapısalcılık sonrası yaklaşımlara dayalı bütün tanımlarda, dil pratikleri ile var olan toplumsal güç ilişkileri arasındaki bağlantı konusu hep ima edilir. Dil ile iktidar arasındaki bağlantı, günümüz iletişim çalışmalarının da merkezi konularındandır.

Bireysel Etkinlik

- Söylem kavramı hakikat/ gerçeklik konusundaki yaklaşımlarla nasıl bağlantılandırılabilir? Gündelik hayattan, siyasal ve ideolojik söylemlerden somut örneklerle açıklayınız.

SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

1980'lerden itibaren gittikçe artan şekilde edebiyat, eleştiri, politik analiz, iletişim ve toplum kuramlarında başvurulan söylem kavramı, yapısalcı ve yapısalcılık sonrası akımlar arasındaki ayrımlar nedeniyle, farklı çözümleme tarzlarının doğmasına yol açmıştır. Genel olarak bakıldığında söylem çözümlemeleri, çok disiplinlidir; birçok disiplinin sınırlarını aşan bir alandır. *Söylem çözümlemesi, en geniş anlamıyla dil kullanımı üzerine bir çalışmadır. Ancak burada dil, grameri de söz söylemeyi de diğer bütün ifadelerden*

Söylem çözümlemesi
hem metni hem
bağlamı dikkate alır.

Metin
çözümlemelerinde
geçerli olan daha
biçimsel ve dilin gramer
yapısına yönelik ilgiler,
söylem
çözümlemelerinde
ağırlık noktası değildir.

sembolik etkinlikleri de kapsayan en geniş anlamıyla düşünülmelidir. Üstelik dilin sadece ifadelendirildiği tarihsel andaki anlamı değil, bu anlamın çıkageldiği bağlam da çalışılmalıdır. Söylem çözümlemesinin analitik birimi, cümlelerin ve cümle ölçeğindeki ifade birimleri arasındaki ilişkilerin ötesine gider. Söylem çözümlemesi, dilsel olmayan pratikleri de kapsayacak kadar geniş düşünülmelidir. Herhangi bir gösterge sisteminin, örneğin bir dansın, mimiklerin veya giyim tarzının söylemi çözümlenebilir. Dil pratikleri olarak düşünüldüğünde ise söylem çözümlemesi politikacıların söylevlerini, basında kadına yönelik şiddetin nasıl sunulduğunu, e-mail iletilerinin söylemini, hasta-doktor arasındaki güç ilişkilerinin söylemini, mahkemelerdeki söylemi vb. gündelik kişisel ve toplumsal iletişimin birçok boyutunu çalışabilir. Söylem çözümlemesini, dilbilim içinden gelişmiş bir araştırma yöntemi olarak görenler de vardır.

Söyleme ilişkin bütün analitik yaklaşımların kuramsal kökenleri eleştirel Marksizm içinden gelişmiştir. Antonio Gramsci, Louis Althusser, Frankfurt Okulu ve Foucault, dilin, kültürün ve ideolojik alanın önemine işaret etmeleriyle söylem çözümlemelerinin her tarzı için kuramsal mirası oluştururlar. Günümüzde söylem çözümlemesi denildiğinde ise iki temel çözümleme eğilimi akla gelir:

- Laclau-Mouffe ve Zizek gibi düşünürlerin çalışmalarında karşımıza çıkan ve yapısalcılık sonrası (post-yapısalcı) dil anlayışı ile psikanalitik yaklaşımın da etkisindeki söylem çözümlemeleri
- Hodge, Kress, Fairclough, van Dijk, Wodak gibi eleştirel dilbilimciler ile Stuart Hall ve İngiliz kültürel çalışmalarında karşımıza çıkan ve yapısalcı yönleri de olan söylem çözümlemeleri

Her iki çözümleme zemini de, ampirik ve pozitivist yaklaşımları reddetmektedir. Çünkü söylem çözümlemesinde kavramlar, önceden verili ampirik olguları içine alan boş kaplar değildir; daha çok somut araştırmanın belirli düzeylerine eklemlenen açık ve uyarlanabilir öğelerdir. *Her iki çözümleme tarzında da herhangi bir söyleme ilişkin değerlendirme yapıldığında, aslında toplumsal olarak üretilen anlamların kavranması ve yorumlanmasıyla ilgili değerlendirme yapılmaktadır.* Yani çözümlenen bir söylem, evrensel neden-sonuç ilişkisi temelinde gözlenebilen davranışlara dair nesnel bir açıklama olarak ortaya çıkmaz (Howarth, 1996).

Söylem çözümlemesinin görevi ise öncelikle yapısalcılık tarafından saptanmıştır: Herhangi bir bağlamda toplumsal alanda anlam üretilmesini yöneten kuralların, düzenliliklerin ve uzlaşımların keşfedilmesidir. Böylesi bir keşif, anlam sistemlerinin neden ve nasıl değiştiği ile toplumsal faillerin kendilerini söylemin anlamlarıyla nasıl ve neden özdeşleştirdiğini de ortaya koyacaktır. Yapısalcılık sonrası söylem yaklaşımlarında ise, toplumsal gerçekliği inşa eden söylemlerle toplumsal pratiklerin nasıl eklemlendikleri araştırılmaktadır. İlginç olan nokta, her iki çözümleme zemini için de Michel Foucault'un geliştirdiği söylem kavramı ile bilgi ve iktidar arasında kurduğu ilişkisellik önemli bir başvuru noktasıdır. Foucault'nun yaklaşımında özne de dili kullanarak kendisini ifade eden değil, dil tarafından ifade edilen ya da konuşulan olduğu için, söylem kuramları açısından önemli bir başvuru noktası sağlamaktadır.

Foucault, ideoloji kavramını bir yana bırakarak yerine söylem kavramına odaklanmayı önermiştir. Söylem, sadece sınıf iktidarıyla sınırlandırılmayan her türden iktidarın şebekesi içinde kurulan özneyi kavramayı sağlar. Hâkimiyet daima vardır, direnme hep mümkündür. Üstelik iktidar, sadece devletten ve

Söylem, üzerine
konuştuğu nesneyi de
sistemati olarak
biçimlendiren
düzenlenmiş
pratiklerdir. Bu
pratikler, iktidar
uygulayımını ve ona
karşı direnmeyi kapsar.

hâkim sınıflardan kaynaklı, yukarıdan aşağıya doğru uygulanan bir şey değildir. İktidar, gündelik yaşamın bütün mikro süreçlerinde işleyen, yasa ve ceza sisteminden çok teknik normalleştirme, düzenleme ve gözetim ile somutlaşan pratiklerdir. Bu pratiklerle oluşan söylemsel rejimler kurumsallık kazanarak hakikat rejimlerine dönüşürler. Söylemler arası alanı yapılandıran iktidar pratikleridir. Bütün bu süreçlerde özne de verili değildir, toplumsal ve söylemsel pratiklerle birlikte inşa edilen bir şeydir. Belirli varoluş koşullarına sahip bir söylem şebekesi içine yerleşmiştir. Foucault, arkeolojik yaklaşımını geliştirdiği ilk dönemlerinde bildirimlerin doğruluğundan ve anlamından çok, nesneleri, kavramları ve belirli bir söylemin işleyişini belirleyen kurallarla ilgilenmiştir. Çözümlemesinde, bir söylemsel biçimlenmenin tutunum ilkesini belirlemeye yönelmiştir. Soykütüğü yaklaşımına geçişle birlikte Foucault, söylemi şekillendiren sayısız ve tarihsel güç mücadelelerine odaklanmıştır. Buna göre güç/iktidar söylemi, farklı toplumsal pratiklerle saçılmaktadır ve söylem de bilgiyi, bedenleri ve öznellikleri kurmaktadır.

Rus dilbilimci Mikhail Bakhtin'in (veya Volosinov olarak da bilinir) geliştirdiği ilk dilbilimsel ideoloji kuramının da söylem çözümlemelerinin kuramsal zeminini önemli ölçüde desteklediği görülmüştür. Bakhtin, bütün dilsel göstergeleri sınıflara ait olmaktan çok sınıf mücadelelerinin bir alanı saymıştır. Onunla birlikte sınıf mücadelesi, sözcükler ve göstergeler üzerinden de yürütülen bir mücadele olarak kavranmaya başlamıştır. Herhangi bir metnin başka metinlerle etkileşim içinde olduğunu vurgulamasıyla da metinlerin heterojenliğinin ve belirsizliğinin düşünülmesine kapı aralanmıştır.

Tartışma

- Söylem kavramının eleştirel boyutu, size göre kavramın hangi temel özelliklerinden kaynaklanmaktadır? Güncel örneklerle tartışınız.
- Düşüncelerinizi sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "tartışma forumu" bölümünde paylaşabilirsiniz.

Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Eleştirel söylem çözümlemesi (EŞÇ), toplumsal etkileşimin dilsel bir biçim alan veya dilsel olan çeşitli düzeylerini çözümlemeye yönelik eleştirel bir yaklaşımdır. *Bu yaklaşım, toplumsal dünyanın kuruluşunda söylemin etkin rolünü öne çıkarır. Söylem, toplumsal pratiklerin bir biçimidir. Yani söylem dışında başka toplumsal pratikler de vardır ve ayırt edilebilirler* (Dursun, 2005). Söylemsel pratik, başka toplumsal pratiklerle diyalektik ilişki içindeki bir uğraktır. Farklı toplumsal pratikler söylemsel pratikleri ve söylemsel pratikler de toplumsal pratikleri şekillendirir, yeniden üretir ve değiştirir. Her iki boyut birlikte insanın dünyasını kurarlar.

1970'lerden itibaren Fransız düşüncesinde Foucault ve Bakhtin'in artan etkileriyle, metinlerde söylemlerin karmaşık bir araya gelme tarzlarına yönelik ilgi artmıştır. Bu noktadan itibaren toplumda güç ilişkilerinin kurulmasında ve sürdürülmesinde dilin rolünü dikkate alan bir söylem anlayışı belirlemeye başlamıştır. Bu tarihlerden itibaren siyasi söylemlerin yanı sıra dini söylemlerin, okul kitaplarındaki söylemlerin ve iş yerlerindeki söylemlerin çözülmesi ilgi çekmeye başlamıştır. İngiltere'de Gunter Kress ve Robert Hodge'un başı çektiği 'eleştirel dilciler'in etkisiyle de dilin işleyişine odaklanan ve dili bağlamla ilişkili olarak inceleyen araştırmalar yapılmaya başlandı (Dursun, 2005). Dildeki dönüşümlere, iletişim boyunca gerçekleşen toplumsal etkileşimlere ve bunların toplumsal hiyerarşi ve iktidar sorunlarıyla bağlantısına yönelik sınırlı ilgiler

Eleştirel söylem çözümlemesi, kendi programına sahip bir yaklaşım olarak başta Norman Fairclough, Ruth Wodak ve Teun van Dijk olmak üzere Avrupa söylem çalışmaları içerisinde belirdi. Bu araştırmacılar 1991'deki bir toplantıyla kuram ve yöntemi programlı biçimde ortaya koydular.

ESÇ'nin iddiası, toplumsal-kültürel yapılar ve süreçler ile metinler arasındaki bağlantıyı kurmaktır. Bu nedenle iktidar, tarih ve ideoloji kavramları birbirinden ayıramaz merkezi kavramlardır.

1980'lerde arttı. Giderek basın ve eğitim materyallerinin çözümlemesine odaklanıldı. ESÇ çalışmaları ağını güçlendirmek için 1990'da van Dijk'in editörlüğünde **Discourse and Society** (Söylem ve Toplum) dergisi yayınlanmaya başlandı.

ESÇ, söylem pratiklerinin çözümlemesi sürecinin kendisini politik amacı olan bir süreç olarak görür. Çözümleyicinin nihai hedefi sadece bilimsel olamaz; çözümlemeyle birlikte var olan güç ve hâkimiyet ilişkilerini dönüştürecek politik bir etki de yaratılmış olur. Bu etki, çözümleme, tanımlama ve kuram oluşturarak çeşitli türden toplumsal eşitsizlikleri daha iyi anlamaya elvermesinden kaynaklanır. Bir söylem çözümlemesi, her zaman toplumsal, politik ve kültürel bir eleştiri sayılır. Söylem ile toplumsal yapılar arasındaki bağlantıların saptanması, ESÇ çalışan bir araştırmacı için yeterli olmaz; bu bağlantıların değişmesine en çok gereksinim duyan kesimlerle dayanışarak değişim yaratmayı da amaçlar (Fairclough ve Wodak, 1997).

ESÇ'nin kapsamını genişleten önemli çalışmalar Teun van Dijk tarafından 1980'lerde geliştirilen sosyo-bilişsel yaklaşımla yapılmıştır. İletişim süreçleri boyunca etnik önyargıların ve ırkçılığın yeniden üretimine odaklanan van Dijk, göçmenler ve azınlıklarla ilgili haberleri çözümlemiştir. Van Dijk, toplumsal alanda en güçlü olanların söylemin hemen tüm boyutlarını denetleyebildiklerine dikkat çekmeye çalışmıştır (van Dijk, 1997). Rurj Wodak'ın geliştirdiği söylem-tarih yaklaşımı ise, analiz edilen konuyla ilgili bütün olanaklı ardyöre bilgisinin sistematik ve çok katmanlı yorumunu geliştirmeye çalışır. Wodak, özellikle ön yargılı söylemlerdeki imaları ve örtük ön yargı ifadelerini çözümleyerek, savaş sonrası Yahudi düşmanlığının söylemini ortaya koymuştur.

ESÇ, böylelikle belirli bir söylemi oluşturan usullerin çalışılması olarak ortaya çıkar. ESÇ, dil içinde açığa vurulduğu kadarıyla hâkimiyetin, ayrımcılığın, gücün ve denetimin hem açık hem de örtük yapısal ilişkilerini çözümlemeye çalışır (Dursun, 2005). Irk, cinsiyet, sınıf, dil, din vb. toplumsal toplumsal eşitsizliklerin dil kullanımıyla nasıl ifade edildiğini, kurulduğunu ve meşrulaştırıldığını soruşturmayı amaçlar. Sorgulama nesnesi sadece yazılı veya sözlü metinler değildir. Sözlü ve yazılı metinlerin üretimine kaynaklık eden ve içinde bireylerin ortaklaşa anlam yarattıkları toplumsal süreçleri ve yapıları da kuramlaştırır.

Hâkimiyet yapılarına direnme, ESÇ'ye göre olanaklıdır. Bunu gerçekleştirmek için direnen kesimler, durağan söylem pratiklerini ve bu pratiklerle ilgili uzlaşımları yaratıcı biçimde kırmaya çalışmalıdır. Söylemin iktidarının kuruluşu birkaç düzeyde birden gerçekleşmektedir: Öncelikle söylemin iktidarı bir erişim sorunudur. Sıradan insanlar için söylemin güçlü biçimde dolaşıma sokulduğu kitle medyasına erişim olanaksızdır; bu, daha çok güçlü politik ve toplumsal aktörlerin ayrıcalığıdır. Söylemsel iktidarla ilgili ikinci konu, söylem pratiklerinin temel kurallarını denetleme ve değiştirme meselesidir. *Söylemin iktidarını çözümlerken, hem söylem içindeki iktidara hem de söylem üzerindeki iktidara bakılması gerekir.* ESÇ, ideolojiyi "gücün hizmetindeki anlam" olarak görür. Dolayısıyla herhangi bir söylemsel pratiğin ideolojik bir iş yerine getirip getirmediğini saptayabilmek için sadece metinleri çözümlemek yetmez; bu metinlerin nasıl yorumlandığını ve alımlandığını da araştırmak gerekir (Fairclough ve Wodak, 1999).

ESÇ, toplumsal alanda asimetrik güç ilişkilerinin, sömürünün, manipülasyonun ve yapısal eşitsizliklerin altını çizer. Bunu da dar kapsamlı ve niceliksel örnek olay çalışmalarından daha geniş kapsamlı etnografik alan araştırmalarına kadar değişik düzlemdeki araştırmaları gerçekleştirerek yapar.

Toplumsal alandaki çeşitli türden karşıtlıklar arasında gerçekleşen hegemonya mücadelesi boyunca özne, toplumsal kimliğini geçici bir süre için de olsa kazanır. Bu nedenle kimliklerin kurulması, son derece politik bir pratiktir ve söylem çözümlemesinin konusudur.

Söylem, eklemlayıcı hegemonik pratiklerin bir sonucu olduğundan hegemonyası da geçicidir. Söylemin geçiciliği, toplumsal alanda seyreden çeşitli güç mücadelelerinin ve direnme pratiklerinin bir sonucudur. Toplumsal alanda hangi çelişkiler ve çatışan taraflar söz konusuysa, söylem alanında da onlar vardır.

ESÇ'nin temel hedefi, daha eşitlikçi ve özgürlükçü söylemleri güçlendirmek ve demokratikleşmeyi genişletmek için insanları sömürücü ve baskıcı söylemler karşısında daha uyanık hâle getirmektir (Dursun, 2005).

Yapısalcılık Sonrası Söylem Çözümlemesi

Yapısalcılık sonrası (post-yapısalcı da denilmektedir) söylem çözümlemesi yaklaşımı, söylemsel olan pratikler ile söylemsel olmayan pratikler ayrımını geçersiz bir ayrım olarak görür. Laclau ve Mouffe'nin savunduğu bu konuma göre, toplumsal pratiklerin dilsel ve davranışsal yönleri arasında ontolojik bir ayrım yoktur (Lacalu ve Mouffe, 1985). Bütün nesnelerin söyleme içkin olarak kabul edildiği bu yaklaşımda, nesnelerin gerçek dünyada var olmadığı öne sürülmez; nesnelerin gerçek dünyada var olmalarının, ancak onların varlığını ifade ve inşa eden söylem pratikleri boyunca mümkün olduğu vurgulanır. Bu yaklaşımda da söylemin pratik bir niteliği vardır. Laclau ve Mouffe, Foucault'un ilk dönem çalışmalarında yer alan söylemsel olan ve söylemsel olmayan pratikler ayrımını reddederler. Bununla birlikte yine Foucault'un sonraki çalışmalarında geliştirdiği 'bütün kuramsal nesnelerin söylemsel karakterde olduğu' görüşünü benimserler. Yani nesnelerin varlığı, nesnelere ilişkin anlamın varlığıyla denktir. Nesnelerin anlamı ise, toplumsal olarak inşa edilmiş kurallar dizgesine ve önemli farklılıklara dayalı görülür. Burada önemli olan, insanın daima anlamlandırma pratiklerinin içinde yer aldığıdır. *Bu kurama göre anlamlar, yorumlar ve pratikler daima birbiriyle içkin bir bağlantıya sahiptir. Dolayısıyla söylem dışı bir alanın varlığı ve kavranması, bu yaklaşıma göre geçersizdir.*

Laclau ve Mouffe'nin geliştirdiği söylem yaklaşımı farklı türdeki pratiklerin birbiriyle eklemlenmesini öne çıkarır; ekonomik pratiklerin bütün diğer pratikleri belirleyen ayrıcalıklı bir yanı yoktur. Eklemlenme ise, birbiriyle eklemlenen öğelerin kendi özelliklerinin dönüşüme uğradığı bir pratiktir (Torfing, 1999). Bir söylem de, onu oluşturan birbirinden farklı hatta çelişkili öğelerin eklemlenmesiyle oluşan geçici bir sabitlik olarak görülür. Geçicidir, çünkü herhangi bir söylemin çatışan öğeleri, söz konusu söylemin sonsuza kadar hegemonik olmasını önleyen bir güç mücadelesi içerisindeyler.

Söylemin kuruluşu, gerçekliğin denetlenmesini de beraberinde getirir. Gerçeklik denetlenirken insanlar kendi konumsal çıkarlarına olmayan bir gerçekliği bile hakikat gibi algılayabilirler. İdeolojik söylemin başarısı, tam da bu noktadadır: Belirli anlamlar, hâkim bireylerin ve grupların lehine harekete geçirilir. Bu anlamlar, yapılanmış toplumsal ilişkileri sürdürmeye hizmet ederler. Yani sembolik biçimler tarafından, belirli anlamlar ve gerçeklik de inşa edilmiş olur. Toplumsal gerçeklik inşa edilirken insanların toplumsal kimlikleri de kurulmaktadır. Toplumsal kimlik, söylem içinde kurulur ve anlamını başka kimliklerle ilişkisi ile kazanır. Kimlik, önceden verili, tutarlı ve sabit bir bütünlük değildir; daima ilişkisel ve tarihsel bir oluşumdur. Bu nedenle istikrarsızdır. Bütün istikrarsızlığı ve geçiciliği ile bir özdeşleme çabasıdır. Kimlik, her şeyden önce bir ilişkiler ve temsiller sistemidir.

Kimlik, toplumsaldır: Bir yandan söylemlerin ve pratiklerin insana yönelik bütün seslenişleri ile diğer yandan da insanın bu seslenişlere verdiği yanıtların birbirine dikişlendiği bir karşılaşma noktası olarak düşünülebilir (Hall, 1996). Özne, söylem alanında bulunan özdeşleşebileceği uygun öğeler arasında eklemlayıcı bir pratik gerçekleştirerek toplumsal kimliğine bir tutarlılık vermeye çabalar. Bu süreçte, bir olumsuzluk hareketi olarak toplumsal karşıtlık (antagonizma) da işin içindedir. Yani kimlik, "biz ve onlar" arasındaki karşıtlıklar boyunca kurulmaktadır. Söylemin üretimi, bazı anlamların dışlanması,

üretimlerinin sınırlanması ve dolaşıma sokulmaması ile de ilgilidir. Kimliklerin üretimi de içeridekiler ve dışarıdakiler, bizden olanlar ve ötekiler arasında politik sınırların yaratılması ile gerçekleşir. Buna göre bir kimliği bütünüyle kendisi olmaktan alıkoyan engel, aynı zamanda onun ortaya çıkmasını da sağlayan koşul hâline gelmektedir. *Toplumsal ve politik kimlikler, yapısalcılık sonrası söylem kuramında her türden anlamlandırıcı öğelerin eklemlenmelerinin bir sonucudur.* Anlamanın ve kimliklerin kurulmasındaki bu politik boyut nedeniyle, yapısalcılık sonrası söylem çözümlemesi yaklaşımı, politik çözümlemeyle denk kabul edilir.

Bu yaklaşımın gündemindeki temel sorular şunlardır:

- Neden tarihin belirli anlarında bazı söylemsel biçimler ortaya çıkmaktadır ve işlev görmektedir de diğerleri ortaya çıkamamaktadır?
- Neden belirli tarihsel bağlamlarda bazı kimlik biçimlenmeleri inşa edilebilmektedir ve diğerlerinin inşasını önlemektedir?

Bu sorulardan da anlaşılacağı üzere Laclau ve Mouffe'nin geliştirip temsil ettiği yapısalcılık sonrası söylem kuramı iki temel konuyla ilgilenir:

- Politik kimliklerin biçimlenmesi ve çözülmesi
- Hegemonik eklemlenmelerin mantığı

Bu sorularla uğraşırken *söylem çözümlemesi, her tür enformasyon bütünlüğünü çözümleme malzemesi olarak kabul eder.* Bunlar dilsel veya dilsel olmayan malzemelerdir; konuşmalar, raporlar, manifestolar, tarihi olaylar, mekânlar, politikalar, düşünceler vb. insanın anlamlandırıcı pratiklerinin ürünü olan her şey çözümlemeye alınabilir (Howarth ve Stavarakakis, 2000). Çünkü bütün bu malzemeler, gerçekliği kurar. Çözümleme, önceden var olan belirli bir kuramın ampirik malzemeye uygulanmasından ziyade, somut araştırmanın belirli her bir kısmına kavramlarının eklemlenmesi şeklinde gerçekleşir. Her çözümleme, araştırmacı için herhangi bir tarafsızlık konumunun olamayacağı tarihsel ve politik bir bağlamın ürünü sayılmaktadır.

SÖYLEM VE İLETİŞİM İLİŞKİSİ

Hem yapısalcılık hem de yapısalcılık sonrası söylem yaklaşımlarının bu ana hatları, güncel toplumsal eleştiride dil, iktidar, kimlik ve söylemin merkezi ve birbiriyle içsel bağlantılara sahip kavramlara dönüştüğünü göstermektedir. Toplumsal dünya içindeki dil kavrayışına geçişle birlikte, dil iktidar/güç ilişkilerinin kurulduğu bir alan olarak görülmeye başlandı. *Gerçekten de güç/iktidar ilişkileri, bütün iletişim durumları içine ve dil pratiklerine yerleşmiştir. İletişim ile yalnızca çeşitli türden anlam sistemleri değil aynı zamanda egemenlik ilişkileri de üretilir.* Anlamanın inşası, pürüzsüzce olup biten bir süreç değildir; o, hangi yorumun hâkim hale geleceği ile ilgili mücadeleyi de kapsar. Anlam üzerine mücadele sadece emek ve sermaye sınıfları arasında değildir. Cinsiyetler arası, ırk ve din anlayışları arasındaki farklara dayalı güç ilişkileri de zamanla ideoloji kuramının çerçevesine girmeye başladı. Çerçevelediği bu genişlemeyle birlikte yalnızca ideolojiden değil her türden güç ilişkilerinin çözümlemesinin özel bir önem taşıdığı söylemden de söz edilir hale geldi. Söylem kavramı söz konusu olduğunda ne dil, anlamların şeffaf bir taşıyıcısıdır; ne de gerçeklik bizim dışımızda bir yerdedir. Her şeyden önce söylem kavramı, dilin toplumsal kullanımını bir inceleme nesnesi kılmaktadır (Lehtonen, 2000). Dilin toplumsal kullanımı ve simgesel üretim, bir güç mücadelesi sürecidir. *Güç mücadelesi kitlesel ya da kişilerarası bütün iletişim*

Söylem kavramı, dilin bir iletişim aracı olduğuna ilişkin yaklaşıma karşı eleştireldir. Dilin düşüncenin şeffaf bir aktarım aracı olduğu görüşü, söylem kavramı ile denk düşmez. Öznenin “birey” olarak anlaşılması da, söylem kavramı ile uyumsuzdur.

süreçleri boyunca süregider. Güç mücadelesinin çözümlenmesi ise söylem çözümlemesi ile olanaklıdır. Demek ki gündelik yaşantıdaki bütün iletişim süreçleri ve durumları, toplumsal güç mücadelelerinin alanı olduğu ölçüde söylem çözümlemesine konu olabilir.

Gündelik yaşamın dokusunun üretilmesindeki rolü nedeniyle geleneksel ve yeni medya, hem yapısalcı hem de yapısalcılık sonrası söylem kuramları için merkezi önemdedir. Medyanın toplumsal davranışlarımıza, boş zamanımıza ve toplumsal kimliklerimizin kuruluşuna yönelik çeşitli türden ve derecelerden müdahaleleri söz konusudur. Ortak kültürel-siyasal alandaki paylaşılan simgeleri, mitleri, değerleri kısacası anlamı büyük ölçüde medya üretmekte ve dolaşımda tutmaktadır. Toplumsal kimliklerin kuruluşu, biz ve onlar arasındaki mücadelenin yönü de büyük ölçüde medya dolayımıyla belirlenir. Medya, direnme ve muhalif hegemonik pratikler için de gerekli ortamı sağlar. Bu görüşlerin toplumsal kuramda geçerli hale gelmesiyle birlikte 1970’lerden önce sosyolojik iletişim çalışmalarının parçası olan kitle iletişimi çalışmaları, günümüzde kültürel çalışmalar alanının bir parçasıdır (Torfing, 1999).

Özellikle güç ilişkilerinin ve bunlara direnmenin medya tarafından nasıl biçimlenerek temsil edildiğine yönelik ilgilerin artmasıyla, söylem yaklaşımları ile kitle iletişim kuramları arasındaki bağlantı da daha doğrudan kurulabilmektedir. Geleneksel ve dijital medya, sadece sermaye yapısı ve kurumsal pratikleri açısından değil içerikleriyle de, somut ve incelikli çözümlemelere konu olmaya başladı.

Örnek

• İletişim çalışmaları alanında medya metinlerine, toplumsal anlamların üretildiği ve dolaşıma sokulduğu en önemli mecralar olmaları nedeniyle, 1980’lerden itibaren yoğun bir ilgiyle yaklaşılmaya başlandı. Medya metinleri ve okur/izleyici arasındaki etkileşim de, anlamlandırma pratiğinin somut işleyişini ve sonuçlarını kavramak açısından bir diğer merkezi çözümleme düzeyi olarak 1990’larda belirdi.

Kültürel çalışmalar alanı, metnin yapısında ve okur/izleyici pratikleri düzeyinde toplumsal güç ilişkilerinin belirme ve inşa edilme tarzlarını yani söylemi en güçlü ve sürekli biçimde çalışan ekollerden biridir.

Kültürel çalışmalar, endüstriyel toplumlarda anlamların ortaya çıkışı ve dolaşımına odaklanmıştır. Medya iletilerinin de önceden kurulmuş anlamları dağıtan şeffaf birer araç olduğu anlayışı bir yana bırakılmaya başlanmıştır. İngiliz kültürel çalışmalar geleneğinin kurucu figürlerinden Stuart Hall’ün belirttiği gibi “Toplumsal ilişkiler seti, açıkça kendilerini destekleyecek ve bulundukları yerde tutacak anlamlara ve çerçevelere gereksinir”. Bu anlamlar, hem toplumsal deneyimin hem de kimliğin anlamlarıdır. Anlam, toplumsal olarak belirlenmiş anlamlandırma pratikleriyle inşa edilir. Hem anlamın hem de kimliğin inşası, bir güç ediminin sonucudur ve kendisi de güçtür. Başat sınıflar ve kesimler, sanki toplumun ortak duyusuymuş gibi, aslında kendi çıkarlarına hizmet eden anlamları doğallaştırmaya çabalar. Buna karşılık boyunsunan sınıf ve kesimler ise, bu sürece çeşitli biçimlerde direnme gösterirler. Onlar da kendi çıkarlarına hizmet eden anlamları dolaşıma sokmaya çabalarlar. İnsanlar, bu anlamlarla birlikte kendilerinin kim olduklarını ifade ederler ve özneleşirler. Özne, doğal değil toplumsal bir inşadır. Bu nedenle, siyah bir kişinin öznelliği beyazların gerçekliği boyunca kurulmuş olabilir veya kadınlar maskülen öznelliğe sahip olabilir. Bu bir yanlış bilinçlilik hâli değildir. Bu, güce sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki sürekli bir mücadelenin sonucudur. Mücadele, gerçekliğin ne olduğunu saptamaya ve kabul ettirmeye yöneliktir ve söylem mücadelesi olarak adlandırılır.

Gerçekliğin verili olgular dizisi olarak görülmekten vazgeçilip, belirli bir tarzda kurulan bir şey olarak anlaşılması, karşılığını medya eleştirisinde de bulmuştur. *Medya, artık gerçekliği yeniden üreten bir aygıt olmaktan çok, onu dil ve sembolik pratikler aracılığıyla tanımlayan bir ortam olarak görülmeye başlandı.* Medya, anlamlandırma failidir. Yani medya, herhangi bir mesajı X'ten Y'ye göndererek etkide bulunup bulunmadığıyla değil, genel ideolojik çerçeveyi biçimlendirme ve sürdürme rolüyle değerlendirilir.

Bu ideolojik rolü biraz daha açarsak, Hall'e göre medya:

- Sadece yönetici sınıfın dünyasından daha fazla sayıda ve çeşitlilikte dünyayı temsil ederek, bir çoğulluk sunmak
- Bazı anlamlara ve yorumlara dair yaptığı sınıflandırmalarla ve düzenlemelerle, belirli gerçekliklerin (söylem alanında) içerilerek diğerlerinin dışarıda bırakılmasını sağlamak
- İktidarın kurumsallaşmış merkezlerinin sözüne daha büyük bir ağırlık vererek, uylaşımın yapılanmasında ve meşruluğun inşasında onları etkin kılmak görevlerini yerine getirir.

Kitle iletişimi ile söylem arasındaki bağlantı Torfing'e göre (1999) üç türlü kurulabilir:

- **Medyanın toplumdaki rolüne ilişkin politik ve kuramsal söylem:** Bu yaklaşım, kitle iletişim araçlarının toplumsal düzeni üretmesi ve yeniden üretmesini çeşitli toplumsal kesimlerden insanların nasıl algıladığı ile ilgili sorular sorulmasıyla ilgilidir.
- **Medyanın söyleminde odaklı yaklaşım:** İletişim araçları tarafından üretilen söylemin, biçimleri ve içerikleri nelerdir? Bu türden sorulara, medya metninin nesnel ve niceliksel yöntemlerle ölçülebilirliğini öne süren içerik çözümlemesi yöntemiyle yanıt aranır. En dar biçimiyle medya iletilerine odaklanır; medya metninin toplumsal olarak üretilmesini göz ardı eder. Yani medya metinleri ile iktidar ilişkileri ve direnme pratikleri arasındaki bağlantıyı yeterince kuramaz.
- **Söylem olarak medya yaklaşımı:** Medyanın makro, orta ve mikro düzeylerde çözümlemesini gözetir. Mikro düzeydeki çözümlemelerde amaç, medya metninin retorik araçlarını, cümle ve sözcük yapılarının örgütlenmesini çalışmaktır. Orta düzeydeki çözümleme, medya iletilerinin kurumsal üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerini çalışır. Farklı metin türlerinin birbirleriyle metinler arası etkileşimi de bu çözümlemede konu edilir. Makro düzey çözümleme ise, medyanın sahiplik yapısına, denetimine ve düzenlenme politikalarına odaklanır.

Bütün bu farklı düzeylerdeki çözümlemeler, söylemsel alanlarla yani sosyo-politik alanlarla ilgilidir. Sosyo-politik alanlar ise söylemsel olarak inşa edilmiş anlamlar, kurallar, normlar, prosedürler, değerler ve bilginin bir aradalığından (yani eklemlenmesinden) oluşmaktadır. Bunların bir kısmı medya profesyonellerinin mesleki normları, kurumlar içindeki biçimsel kurallar ve rutinelere ilişkin anlamlar, değerler ve bilgilerdir. Bir kısmı, medya tüketicilerinin medya karşısındaki davranış rutinleriyle ilgilidir.

Medya gerçeği temsil etmektedir. Temsil etme, temsil eden ile edilen arasındaki farkın sonucudur. Temsil, yansıtmadan farklı olarak, bir seçme, bir araya getirme, sunma ve biçimlendirme işlemine işaret eder. Bu, şeylere anlam vermenin etkin sürecidir ve medya da bu sürecin en önemli bileşenidir.

Bireysel Etkinlik

- Kitle iletişimi ile söylem arasındaki bağlantı kaç türlü kurulabilir? Her bir kuruluş biçimine yönelik Türkiye'den bir güncel örnek düşününüz.

İLETİŞİM ÇALIŞMALARINDA SÖYLEMİN GÜNCEL YERİ

Günümüz toplum eleştirisinde dil, insanların gerçekliğin kendi koşullarıyla bağlantılı bir çeşidine erişme ve onu inşa etme olanağı sağlayan kurucu bir pratik olarak görülmektedir. Her insan içinde bulunduğu toplumsal koşullarla bağlantılı dil evreninin elverdiği tarzda, gerçekliğin ne olduğunu ifadelendirir, inşa eder ve inşasını benimser.

Marksizm içinden gelişen gerçeklik ve ideolojiyle ilgili eleştirel hat, halen dil ve söylem dışı toplumsal pratikler alanının yani nesne ve gönderge dünyasının varlığını alıkoymaktadır. Bu, en incelikli haliyle bile modern bir düşünce tarzıdır. Diğer yandan modernliğin birçok varsayımından kopma hali olarak postmodern düşünce, gerçeklik hakkındaki eleştireliliği daha da radikalleştirmiştir. Postmodernizmde gerçekliğin temsili nosyonunun özü olan gösteren ve gösterilen arasındaki bağlantı, bütünüyle ortadan kalkmıştır. Geriye kalan şey, gösterenler arasındaki özgür bir oyundur. Bu oyun, kendi çıkarı doğrultusunda iletiyi kod açımına uğratan okurun anlam üzerindeki iktidarını ayrıcalıklı kılar.

Postmodernist eleştirinin, kullanım değerinin önemi, tüketicinin hazzı, arzusu ve duygulanımları gibi konuları, gerçeklik ve ideoloji gibi konuları kenara itecek kadar güçlü bir çekim yaratmıştır. Örneğin postmodernist düşünürlerden sayılan Baudrillard’a göre gösteren ve gösterilen arasındaki ayrımın kalkmasıyla birlikte, gerçek ve simgesel arasındaki ayrım da ortadan kalkmıştır. Buna göre dil, söylem dışı bir gerçeklik alanını temsil etmemektedir, çünkü böyle bir alan yoktur. Dolayısıyla dil pratikleriyle gerçeklik yansıtılmaz ancak inşa edilir, kurulur. Postmodernizm, dil dışı gerçeklik alanını bütünüyle iptal ettiğinden, bu yaklaşımda ekonomi politik kertede kuramlaştırılabilir bir düzey olarak imha edilmiştir.

Marksist toplum eleştirisi de günümüzde anlamları harekete geçiren sembolik biçimlere önem vermektedir. Postmodernist yaklaşımlardan farkı ise, 20. yüzyıl boyunca gerçeklik ve ideoloji arasındaki bağlantıları gözden geçirerek geliştirdiği kuramsal zeminde bile, toplumsal ilişki ve yapıları, bu yapılar boyunca eklemlenen çeşitli pratikleri, bu pratiklere dayalı toplumsal konumları ve konumlar arasındaki mücadeleleri somut başvuru noktaları olarak korumasıdır. Elbette Marksist eleştirelilikte de “anlam oyunu” nosyonu geçerlidir artık.

Postmodernler, kapitalizmi fazla simgesel olarak görüp yeterince maddi görmemekle eleştirilmektedirler. Her şeyin bu ölçüde simgeselleştirildiği bu zeminde, toplumsal mücadelenin nasıl yürütüleceği ve kazanılabileceği sorunu belirmektedir.

Örnek

•Ancak anlamların oyunu, iktidar alanındaki oyuna eklemlenmiştir. Bu durumu netleştirmek için Stuart Hall’un bu iki oyun arasındaki bağlantının nasıl kavranabileceğini gösteren örneği verilebilir: 1980’lerin yeni sağ politikalarının lider figürü ABD eski başkanı Reagan, “ısırdığından daha çok havlayan” bir siyasi figür sayılmaktaydı. Ancak bir yandan da gerçekten “ısırmaktaydı” ve dünyanın pek çok ülkesi, bu kanlı deneyimin içinden geçmiştir. Dolayısıyla Marksizm ve yapısalcılık, insanın “başkalarının söyleminin yansımalarından başka bir şey olmadığını” iddia eden postmodern bir konumla bağdaşmazlar.

Bununla birlikte anlam oyununda var olan iktidar konumları hiçbir tarafın (sınıfın, cinsiyetin, ırkın, dinin vb.) sonsuza kadar tekeline değildir. Bu da ideolojik ve söylemsel mücadeleye bir açıklık payı sağlar. Ne var ki bu ideolojik evren, artık sadece sınıf ideolojilerine indirgenemeyecek ölçüde geniş

kavranmaktadır. Özellikle yapısalcılık sonrası Marksist düşüncede bu böyledir. Çünkü insanların yaşamı ve dünyasının anlamı (her zaman sınıflarla bağlantılı olsa da), bütünüyle üretim ilişkilerine başvurarak yanıtlanamayacak kadar varoluşsal bir sorun olarak belirmektedir. Bu varoluşsal sorunun üstesinden gelebilmek için insan, kendi güncel deneyimine, hareketine yönelik bir bakma tarzı geliştirir. Bu bakma tarzı, anlamdır ve onun sayesinde insan kendi varoluşunu açıklanabilir, mantıklı bir şey olarak yaşayıp duyumsar. Söz konusu bakma tarzları (anamlar), kişinin özgürce ve her şeyden bağımsız seçebildiği, geliştirebildiği bir şey değildir, ancak verili koşullar altında gerçekleşir. Yani tarihsel bir pratiktir. Böyle olduğu için anlam, maddidir; medya gibi maddi kurumlar içinden de üretildiği için çözümlenebilir.

Toplumsal ve siyasal kuramda yapısalcılık sonrası yaklaşımların da etkisiyle iletişimin geleneksel sosyolojik modeli olan kaynak-ileti-alıcı çizgisel modeli güçten düşmüştür. Torfing, bu durumun sonuçlarını şöyle özetler (Torfing 1999):

- Buna göre iletişimin özü, ileti alışverişi değildir.
- İkincisi, ileti, amaçlı mutlak bir içeriği taşımaz, ama hegemonik medya süreçleri boyunca söylemsel olarak inşa edilir.
- Üçüncüsü ise, sadece ileti değil, iletişimci ve izleyici de kaynağın öngörülleri dışında sonuçlar yaratacak şekilde, iktidar/güç biçimleri boyunca söylemsel olarak inşa edilirler.

Mutlak ve özgün bir anlam yoktur, sadece söylemsel olarak inşa edilmiş geçici sabitlikler olarak anlam vardır. Hem iletinin anlamı hem de medya aktörlerinin kimliği, söylemsel olarak inşa edilir. İletişim süreçlerinde asıl soru, Torfing'in yerinde bir biçimde saptadığı gibi (1999), "Kim kime hangi etkiyle ne söylüyor?" sorusu yerine, "Kim kimin hangi konumdan konuşmasına izin veriyor?" olarak yeniden formüle edilmektedir.

Özet

- Bu bölümde, söylemin, gerçeklik, dil ve özneye dair 1970'lerle birlikte gelişen kuramsal zeminlerle olan bağlantısına kısaca işaret edilerek bu bağlantının izlerini sunan tanımlarına yer verilmiştir. Ardından söylem kavramına dayalı söylem çözümlemesinin ne olduğu üzerine durulmuştur. Biri yapısalcılıkta karşılığını bulan diğeri ise yapısalcılık sonrası (post yapısalcı) siyasal ve toplumsal eleştiriye dayalı söylem çözümlemelerinin ana hatları ve temel özellikleri sergilenmektedir. Eleştirel söylem çözümlemesi ile yapısalcılık sonrası söylem çözümlemesinin her ikisinin de Marksist toplumsal ve siyasal eleştiri kökenli olmakla beraber, önemli farklılıklarının da olduğuna işaret edilmektedir. En temel farkları ise, eleştirel söylem çözümlemelerinin söylem dışındaki toplumsal pratiklerin var olduğunu kabul etmelerine karşın, yapısalcılık sonrası söylem yaklaşımlarında bütün toplumsal pratiklerin söylemsel olduğunun kabul edilmesidir. Bununla birlikte her iki çözümleyici yaklaşım da kimlik, iktidar/güç, dil ve ideoloji arasında karmaşık ve tarihsel- toplumsal bağlamları boyunca sergilenebilir karmaşık türden bağlantıların var olduğunu benimserler.
- Bu bölümde ayrıca söylem kuramları ve çözümlemeleri ile iletişim ve medya çalışmaları arasındaki güçlü bağlantılara da işaret edilmiştir. İletişim kuramlarında özellikle 1970'lerde kültürel çalışmalar alanında toplumsal iktidarın ve kimliklerin söylemler boyunca kurulmasına yönelik beliren ilgiler, kısa zamanda güçlenip yaygınlaşarak, söylem çözümlemelerini iletişim ve medya çözümlemelerinin temel analitik zeminlerinden birine dönüştürmüştür. Bu bölüm ideoloji ve söylem çözümlemelerinin güncel iletişim çalışmaları alanında temel bir araştırma zemini olmasının nedenlerine dikkat çekilerek tamamlanmaktadır.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

- Aşağıdakilerden hangisi “söylem” kavramının açıklaması değildir?
 - Toplumsal bir pratiktir.
 - Marksizmin alt-yapı üst yapı arasındaki belirlenim düşüncesinin yol açtığı sorunlara yönelik kavramsal bir çözümdür.
 - İlgili olduğu nesneleri ve insanları sistematik biçimde dönüştüren göstergeleri düzenleme pratikleridir.
 - Toplumsal kimlikleri ve hakikatleri üreten mücadeleli bir pratiktir.
 - Toplumsal pratikleri yönlendiren her türlü faaliyettir.
- Aşağıdakilerden hangisi söylem çözümlemelerinin bir özelliği değildir?
 - Birçok disiplinin sınırlarını aşan birçok disiplinlilikle gerçekleştirilmeleri
 - Çözümlemelerinde dilin gramer yapısını ağırlık noktası almaları
 - Dilsel ve dil dışı sembolik bütün pratikleri içine alması
 - Kökenlerinin eleştirel Marksist düşünce olması
 - Foucault’un söylem konusundaki görüşlerinden geniş ölçüde yararlanmaları
- Aşağıdakilerden hangisi eleştirel söylem çözümlemesinin dayandığı yaklaşımlar arasında yer almaz?
 - Marksizm
 - Yapısalcılık
 - İnşacılık
 - Pozitivizm
 - Göstergebilim
- İletişim ve medya alanında 1980’lerde söylemin işleyişini metin düzeyinde en yoğun olarak çalışan ekol aşağıdakilerden hangisidir?
 - Eleştirel ekonomi politik
 - Kültürel çalışmalar
 - Etnografi araştırmaları
 - Davranışçılık
 - Sosyolojik çalışmalar
- Farklı söylem kuramlarının dayandığı dil anlayışının ortak yönü nedir?
 - Dil, gramatik boyutu daha önemli bir pratik olarak görülmektedir.
 - Dil, anlamı, gerçekliği ve toplumsal kimliği kuran inşa edici bir pratik olarak görülmektedir.
 - Dil, ifade edici bütün sembolik pratikleri kapsayan bir süreç olarak düşünülmemektedir.
 - Dil, farklı toplumsal kimliklerin mücadele alanı olarak görülmez.
 - Dil, değiştirilemez özü olan bir şey olarak görülür.
- Aşağıdakilerden hangisi yapısalcılık sonrası söylem çözümlemesinin politik çözümleme olmasını açıklamaz?
 - Gerçekliğin toplumsal denetimiyle ilgilenmesi
 - Toplumsal alandaki çatışma ve çelişkiler ile söylem alanındaki çatışma ve çelişkileri bir arada çalışması
 - İktidar ilişkilerinin kuruluşunu ve çözülmesini çalışması
 - Politik kimliklerin biçimlenmesi ile hegemonik eklemlenmelerin mantığını çalışması
 - Ekonomik ilişkisellikleri çözümlemeye çalışması

7. Söylem yaklaşımlarında iktidar/güç nasıl kavranmaz?
 - a) Yukarıdan aşağıda doğru uygulanan makro bir süreç olarak kavranmaz
 - b) Sınıflarla bağlantılı kavranmaz
 - c) Aşağıdan yukarı doğru direnmeyle birlikte işleyen mikro bir süreç olarak kavranmaz
 - d) Kimlik kurucu yönüyle kavranmaz
 - e) Söylem rejimlerini oluşturan bir şey olarak kavranmaz
8. Postmodernist yaklaşımların gerçeklik karşısındaki tutumu nedir?
 - a) Gerçeklik, verili olgular dizisi olarak görülür.
 - b) Söylem dışında bir gerçeklik alanı vardır.
 - c) Gerçeklik ile simgesel arasında ayrım koyar.
 - d) Gerçeklik, anlam oyunu ve bu oyunun etkilerinden başka bir şey değildir.
 - e) Gerçekliğin belirmesinde üretim ilişkileri ve maddi-ekonomik düzey önemlidir.
9. Aşağıdakilerden hangisi iletişimde çizgisel modelin güçten düşmesinin sonuçlarından biri değildir?
 - a) İletişim süreçlerinde iktidar/güç boyutunu dışlayan “kim kime hangi etkiyle ne söylüyor?” sorusu merkezi önemini korumaktadır.
 - b) Artık iletişimin özü ileti alış veriş olarak görülmemektedir.
 - c) İleti, hegemonik medya süreçleri boyunca inşa edilen bir şey olarak görülmektedir.
 - d) İzleyici ve alımlayıcı da kaynağın öngörülleri dışında inşa edilen bir taraf olarak görülmektedir.
 - e) Anlam, mutlak bir şey değil, geçici bir sabitlik olarak görülmektedir.
10. Eleştirel söylem çözümlemesi aşağıdakilerden hangisini inceler?
 - a) Sadece söylem içindeki iktidarı
 - b) Toplumsal etkileşimin bütün sembolik ve dilsel düzeylerini
 - c) Sadece söylem dışındaki iktidarı
 - d) Sadece direnen kesimlerin söylem üretimini
 - e) Sadece hâkim kesimlerin söylem üretimini

Cevap Anahtarı:

1.E, 2.B, 3.D, 4.B, 5.B, 6.E, 7.C, 8.D, 9.A, 10.B

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Dursun, Ç. (2005). “Eleştirel Söylem Çözümlemesi”. içinde *Felsefe Ansiklopedisi*. Cilt 5. (Ed.) A. Cevizci. Ankara: Ebabil.
- Dursun, Ç. (1998). “İdeoloji Yaklaşımları Çerçevesinde Dil, Söylem ve Siyaset”. *Teori ve Politika*. Sayı 12. s. 167-182.
- Howarth, D., Norval, A. ve Stavrakakis, Y. (2000). *Discourse Theory and Political Analysis*. UK: Manchester University Press.
- Küçük, M. (1994). *Medya, İktidar, İdeoloji*. Ankara: Ark.
- Lehtonen, M. (2000). *The Cultural Analysis of Texts*. London: Sage.
- Morley, D. and Chen, K. H. (1996). *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. UK: Routledge.
- Torring, J. (1999). *New Theories of Discourse*. UK: Blackwell.

BAŞVURULABİLECEK DİĞER KAYNAKLAR

- Çoban, B. ve Özarslan, Z. (2003). *Söylem ve İdeoloji*. İstanbul: Su.
- Stevenson, N. (2008). *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişim*. Ankara: Ütopya.